

איגרת המזכירות הפדגוגית, ראמ"ה ואגף החינוך היסודי

התאמת שאלות המיצ"ב למטרות הלמידה¹

א. פתח דבר

שעות רבות מצויים ילדינו בכיתה, מאזינים, כותבים, חושבים ומתדיינים. הרגעים שבהם המורה סוגר/ת את דלת הכיתה ומתרחש מפגש בינה לבין הילדים, בינם לבין התכנים ובינם לבין עצמם, הם משאב מרכזי בהתפתחות ילדינו. החשיבה, הדמיון והרגש מעורבים כאשר המורה מספרת סיפור, שואלת שאלה או מאתגרת אותם בחידה. התלמידים מצביעים ושואלים את עצמם: האם המורה תבחר בי לענות על השאלה? היא מאזינה להם, והם מאזינים זה לזה, ומתרחשת חוויה, חוויית למידה המעשירה את כל החושים. רבדים רבים וחשובים של ההתרחשות בשיעור הם סמויים מן העין; הם כוללים את המתרחש בעולמו הפנימי של הלומד, וקשה להבחין בהשפעתם, ועדיין אנו יודעים שאישיותו/ה ואופי ההוראה של המורה, תוכני הלמידה ואופני ההערכה הם המשפיעים העיקריים על הלמידה.

כאשר כותבים תכנית לימודים, הדברים הללו נלקחים בחשבון. משרד החינוך ממנה ועדת מומחים שקובעת את מטרות הלמידה של תחום הדעת, ואת התהליכים החשובים שרצוי שיתרחשו בכיתה, ולשם כך היא מגדירה את התכנים, את המיומנויות ואת הדגשים החינוכיים שעומדים במרכז התכנית.

חוק החינוך הממלכתי, שהמשרד מחויב אליו, מציג את הלמידה בבית הספר כמוקד חינוך ערכי ואישיותי, ולצד השאיפה "לבסס את ידיעותיהם של הילד והילדה בתחומי הדעת והמדע השונים", החוק שואף גם "לחנך אדם להיות אוהב אדם, אוהב עמו ואוהב ארצו... המכבד את הוריו, משפחתו ומורשתו, את זהותו התרבותית ואת לשונו... לפתח את אישיות הילד והילדה" ועוד.

ואכן, לצד המטרות, הנושאים והמיומנויות בתחום הקוגניטיבי, אפשר להבחין ברוב תכניות הלימודים גם במטרות, בנושאים ובמיומנויות בעלי היבטים ערכיים, אישיותיים ורגשיים. כך למשל, מטרות תכנית הלימודים 'חינוך לשוני - עברית - שפה, ספרות ותרבות' כוללות גם היבטים רגשיים, כגון שהלומדים "יהיו קוראים חובבי

1 המסמך נכתב בידי אנשי ראמ"ה, המזכירות הפדגוגית, המדען הראשי ואגף החינוך היסודי, קיץ תשע"ז.

ספר הנהנים מטקסטים ספרותיים... ייהנו מן ההתנסות בשפה", וכן היבטים תוך-אישיים כגון: "ייעזרו בשפה כדי לגבש השקפת עולם וכדי להכריע הכרעות אוטונומיות בדרך מודעת וביקורתית".

גם בתכנית הלימודים ב'מולדת, חברה ואזרחות' מופיעות מטרות כמו: "התלמידים יפתחו רגישות ואכפתיות כלפי תופעות של אי-שוויון בסביבתם הקרובה ובסביבות אחרות", "טפחו יחס של כבוד, הערכה וסובלנות כלפי בני אדם באשר הם, וכלפי חברות, תרבויות ודעות שונות מאלו שלהם", "יבינו שפשרה היא אמצעי חיוני הדרוש לקיום חיים בצוותא, ושכדי להשיגה צריך לוותר", "יטפחו תחושת שייכות וקשר למדינת ישראל ולארץ ישראל - לנופיה, לאתריה, לתושביה, תרבותם ואמונתם ולעברה - תוך יצירת קשר בלתי אמצעי שיעורר חוויה לימודית ורגשית". כך גם בתכניות לימודים אחרות.

מטרות אלו ואחרות של תכניות הלימודים עוצבו ונוסחו עוד לפני שהמשרד פתח בתהליך המבורך של 'למידה משמעותית' שהינה בעלת ערך ללומד ולחברה, כוללת את מעורבות הלומד, ומקפידה על רלוונטיות של התוכן עבור הלומדים (ובקיצור: עמ"ר).² מעבר לכל תכנית לימודים, מימושה של למידה מסוג זה מותנה במפגש משמעותי ובעל ערך בין מורה לתלמיד. לכן, שומה עלינו לעודד אותו, לחזק אותו ולהסיר עד כמה שאפשר מכשולים מערכתיים אשר עלולים להעכיר אותו.

מטרת מסמך זה היא לחזק את המורים אשר המעשה החינוכי הוא נר לרגליהם, להציג את ציפיות מערכת החינוך בהקשר זה, ולהבהיר מהן שאלות העמ"ר ומה חשיבותן בלמידה וגם בהערכה.

ב. חוויית הלמידה בשיעור

רגעי המפגש בין המורה והתלמידים בשיעור, בחצר ובמעבדה, הם תמצית ההשקעה והמאמץ של כל מערך החינוך. המפגש בין המורה, הידע והלומד הוא זה שמחולל את הלמידה בשיעור ולאחריו. השיעור הטוב נוגע במחשבותיהם וברגשותיהם של הלומדים, מזמן להם תכנים בעלי ערך ואף יוצר יחסים אישיים תומכים בין המורה לתלמידיו. למעשה, כל המערך הגדול של מערכת החינוך - המבנים, המשרדים, המפקחים, המנהלים, המורים, חומרי הלמידה, ההיבחנות וההערכה - מכוון כל כולו לאותם רגעים שבהם המורה/סוגר/ת את הדלת ואומר/ת: "בוקר טוב ילדות וילדים, מה שלומכם הבוקר? היום נלמד כיצד...".

במהלך רגעי השיעור הללו מורים רבים מצליחים להניע חוויית למידה משמעותית בקרב הלומדים,³ למידה הכוללת רכישת ידע, הבנה, חשיבה, מעורבות שכלית ורגשית ודיאלוג המעיד על רלוונטיות ויחסי גומלין בין המורה לתלמידים ובין התלמידים לבין עצמם. מורים אלה יוצרים בעת השיעור מפגש עמוק בין הילדים לבין

² http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/HighSchool/Lemida_Mashmaoutit/Erech.htm

³ שלבי חוויית הלמידה המשמעותית נחקרו במספר מחקרים, ובמאמר המצורף (ראו בהערה הבאה) אף עיבדנו את המחקרים הללו לסיוע ממשי בהכנת השיעורים. למחקר בנושא ראו פרנפס: חקירת התופעה חוויית הלמידה המשמעותית, וחשיפת המנגנונים היוצרים אותה, אונ' בן גוריון, 2015.

הנושאים הנלמדים, מעוררים שאלות, מתווכים ידע, מערערים על תובנות שגורות ומצמיחים ידיעות חדשות. באחת, מפגש למידה משמעותי המתרחש בשיעור מערב את כל אישיותם של המלמדים ושל הלומדים: השכל, הרגש והעולם החברתי. יצירת חוויית למידה משמעותית כפי שתוארה לעיל אינה משימה פשוטה, אך ניתן ללמוד כיצד לקדמה בכיתה. מורים טובים, כאשר מאפשרים להם, מצליחים ליצור אותה בשיעוריהם.

ג. בין הערכה לעשייה - השפעת ההערכה החיצונית על הלמידה בשיעור

אחד הגורמים המשפיעים ביותר על המתרחש בשיעור הוא אופן ההערכה של תחום הדעת, ובעיקר ההערכה החיצונית. בבית הספר היסודי מדובר בעיקר במבחני המיצ"ב.

כיוון שההערכה החיצונית מביאה עמה לחץ גדול על המורים, היא משפיעה מאוד על הלמידה וההוראה בכיתה. בהשפעתן של בחינות המיצ"ב, כמו גם בחינות הברגרות, אפילו מורים טובים נוטים לעתים למקד את מהלך השיעור בהוראה ובלמידה לקראת בחינה (teaching for the test) - הוראה הממוקדת בשינון 'החומר' או בתרגול 'המיומנויות למיצ"ב' בלבד. שאלות המנהל הנפוצות כל כך: "האם זה קשור למיצ"ב?" או שאלות התלמידים: "המורה, זה לבגרות?" מעידות על כך כאלף עדים. לעתים קרובות, משקיעים המורים את מיטב מרצם וזמנם בהכנת תלמידיהם לבחינות המיצ"ב. הלמידה במהלך השנה, כמו גם המבחנים שכותבים המורים, מנסים "לקלוע" למבנה הבחינה החיצונית ולתוכנה. כאשר בוחנים את מבנה השאלות בבחינות הללו, מגלים שאין הן משקפות את כל מגוון המטרות של תכניות הלימודים. שאלות המיצ"ב גם אינן משקפות את כל מה שיכול להתרחש בכיתה במהלך השיעור: הן אינן נוטות לעסוק ברבדים רבים ומגוונים של הלמידה, ברלוונטיות שלה לחיי הילדים ואף לא בעולמם הפנימי, ברגשות ובערכים.⁴ כתוצר לוואי של למידה אינטנסיבית מכוונת מבחן, רבדים רחבים וחשובים אלה, ש"אינם למיצ"ב", זוכים לזמן הוראה-למידה מצומצם בלבד. כך, הלחץ של ההערכה החיצונית צובע בצבעים מסוימים בלבד את המפגש בעל הערך, האנושי, החינוכי והמאפשר שרצוי לנו כי יתרחש בין כותלי הכיתה.

עם זאת, להערכה החיצונית חשיבות רבה והשפעה מבורכת על הידע המקצועי של המורים ועל הישגי התלמידים. מטרותנו, אם כך, להדק את הקשר בין ההערכה לבין הלמידה הרצויה. לשם כך יתווספו למבחני המיצ"ב במקצועות השונים שאלות עמ"ר, שאלות שהעיסוק בהן, אפילו כהכנה למבחן, מעורר למידה משמעותית בכיתה ומעודד מפגש אותנטי בין תלמיד למורה, בין תלמיד לחומר הלימוד ובין תלמיד לחבריו לכיתה.

4 יש הבדל במובן זה בין תחומי הדעת. בתחומים מסוימים, מעצם טבעם, יש יותר שאלות כאלה, ובתחומים אחרים - פחות. עם זאת, בכל אחד מתחומי הדעת אפשר ורצוי להוסיף עליהן.

כבר עתה משולבות בבחינות המיצ"ב שאלות חשיבה מסדר גבוה. כך למשל, בבחינות המיצ"ב מופיעות שאלות עמדה המצריכות שיקול דעת מורכב יחסית והבעת דעה מנומקת. אולם השאלות הללו, שיש לברך עליהן ושחוללו שינוי גדול באופי הבחינות וממילא גם בלמידה, מתמקדות בעיקר בתחום הקוגניטיבי והמטא-קוגניטיבי, והן נוגעות רק במעט בתחום האישיותי, הערכי והרגשי, אשר, כאמור, כלול גם הוא בין מטרות תכניות הלימודים.⁵ כתוצאה מכך, מטרות הוראה חשובות אלה נתפסות כצהרתיות בלבד. כאשר לא נבחנים על שאלות מסוג זה, לרוב גם לא מקדישים מספיק זמן לעסוק בהן בשיעורים, וקשה יותר לפתח למידה הנוגעת בחיי הלומד, בדברים בעלי ערך עבורו, בנושאים שמניחים תשתית לערכי החברה.

על רקע דברים אלה אנו מבקשים להמשיך את המהלך של פיתוח השאלות,⁶ במטרה לעודד למידה מעמיקה במשך כל השנה, למידה הכוללת גם את עולמו הרגשי התוך-אישי, ואת עולמו החברתי של הילד; למידה שתרחיב את היכולות האינטלקטואליות שלו לצד עולמו הפנימי, תעורר את מעורבותו בלמידה, תעודד דיון בערכיו, ותחזק את תחושת הערך שהוא חש בעקבות הלמידה.

כאמור, לשם כך יש לכלול בהערכה יותר שאלות חשיבה מסוג המערב גם ערך, מעורבות ורלוונטיות ללומד (שאלות עמ"ר). דוגמאות לשאלות כאלו הוכנסו בשנה האחרונה למבחני הבגרות, ואנו מבקשים להרחיב אף למבחני המיצ"ב בבית הספר היסודי ובחטיבת הביניים.

ראמ"ה תפתח את שאלות העמ"ר בשיתוף עם המזכירות הפדגוגית. השאלות תעובדנה ותנוסחנה בידי המפמרי"ם וצוותיהם בהתאם לתוכניות הלימודים ומטרותיהן, ותותאמנה לשלב ההתפתחותי של התלמידים. מאפייני שאלות העמ"ר יותאמו להקשר של בחינת המיצ"ב. כל השאלות תתבססנה על ידע וחשיבה, וההערכה שלהן תתבצע בעיקר על סמך מרכיבי הידע שבהן, על המיומנות שהן דורשות, ועל נימוק המגובה בידע מתוך תחום הדעת. חלק קטן מן ההערכה יינתן על הבעת הדעה האישית במידה שזו תנומק כראוי. יש עדיפות לכך שסעיף אחד יוקדש לידע והאחרים לחשיבה ולערכים, לרלוונטיות ולמעורבות הנתמכים על ידי עובדות וידע. חשוב שהשאלות לא תהיינה מאולצות, אלא תייצגנה חלק אינטגרלי מתחום הדעת והדיסציפלינה.

שאלות העמ"ר תוכנסנה לבחינות בהדרגה ותוך כדי בחינה מדוקדקת של השפעתן על ההיבטים השונים של החינוך וההוראה.

5 קיים קושי בהערכת תשובות הנוגעות בעולם הרגש או החשיבה. עם זאת, ניתן להתגבר על הקושי בהערכת שאלות חשיבה ואף עמדה ורגש, בכך שהתלמיד יתבקש לציין בתשובתו נתונים, ולנמק את העמדה על בסיס הידע שנלמד. הדבר נעשה כיום בשאלות החשיבה במיצ"ב ובמבחני בגרות, למשל, ונעשה תמיד בשאלות החשיבה במוסדות להשכלה גבוהה במבחנים הבוחנים ידע והבנה מעמיקים.

6 למעשה, מדובר במעין תהליך מתמשך של פיתוח השאלות במבחנים חיצוניים, שבהם כל שלב כולל לרוב את השלבים שקדמו לו: משאלות ידע והבנה בלבד לשאלות הכוללות ידע וגם חשיבה מסדר גבוה, בשלב הקודם, לשאלות המערבות גם חשיבה, גם אתיקה וגם את עולמו הפנימי של הלומד. ההדרגה הזו (שינון - חשיבה - עמ"ר) אינה משקפת הדרגה אובייקטיבית או מחויבת המציאות. אנו נקטנו בה מכיוון שזה היה התהליך המקובל בישראל עד היום. בשאלות הבגרות נשאלו עד היום שאלות שינון, ולעתים שאלות חשיבה (ובשאלונים בודדים גם שאלות עמ"ר), וכעת אנו מעוניינים להתקדם בהדרגה לשאלות הכוללות גם עמ"ר. רוב שאלות העמ"ר הן ממילא גם שאלות חשיבה, אלא שנוספה בהן גם נגיעה בעולמו הפנימי של האדם: ברגשותיו, בעמדותיו, או בעולם הסובב אותו באופן מידי בחייו.

ד. הגדרת שאלות העמ"ר

שאלות העמ"ר כוללות שלושה מרכיבים של הלמידה המשמעותית: ערך, מעורבות ורלוונטיות. שלושת המרכיבים הללו הוגדרו במסמך "[אבני הדרך ללמידה משמעותית](#)";⁷ ועל הגדרת כל אחד מהם נשברו קולמוסים רבים. בשאלות העמ"ר אנו שואפים שיהיו לפחות שניים מן המרכיבים: הערך, המעורבות או הרלוונטיות, בנוסף לידע, להבנה ולחשיבה מסדר גבוה.

בשאלות הערך אנו עוסקים בערכים חשובים לחברה, ובשאלות מעורבות ורלוונטיות אנו מנסים לגעת בעולמו הפנימי של הלומד, ולנסחן כך שתהינה בעלות ערך בעיני הלומד. כך ייווצר החיבור בין הערכים החברתיים העומדים בבסיס תכנית הלימודים לבין תחושת הערך של הלומד.⁸

דוגמה לגישה המשלבת ערך, מעורבות ורלוונטיות בהערכה רחבת היקף מצויה בטיטוטת המסגרת המושגית של מבחני הפיזה: "כאשר בני אדם נדרשים לקבל החלטות המשפיעות על בריאותם, על המזון שהם אוכלים ועל צריכת האנרגיה שלהם, הם זקוקים למודעות מדעית. חשוב שיבינו את השלכות החברתיות של ויכוחים בין מומחים, יפתחו עמדות בנושאים מדעיים, יגלו מעורבות אישית בסוגיות הנוגעות לטכנולוגיה ולמשאבים ויפעלו באופן מושכל בקבלת החלטות שישפיעו על סביבתם" (מתוך: פיזה 2015, טיטוטת המסגרת המושגית במדעים). גישה כגון זה מעודדת, באמצעות ההערכה, טיפוח מודעות ונקיטת עמדה ביחס להיבטים חברתיים בתחום המדעים, ומדגישה את חשיבות העיסוק בנושאים רלוונטיים.

שאלות ערך

שאלות ערך הן שאלות חשיבה העוסקות בערכים שאנו כחברה סוברים שהם חשובים, ומטרתן לעורר שיח של ערכים העולה מתוכני הלמידה, כגון: אהבת האדם, אהבת העם והארץ, כיבוד הורים, כבוד הדדי, סובלנות ועוד. איננו מכוונים בשאלות אלו לאינדוקטרינציה רעיונית או להנחלת ערכים מוחלטים, אלא לפיתוח שיח של חשיבה ערכית ומוסרית באמצעות דיון מעמיק שיוביל המורה בכיתה. הדיון בשאלות המבחן ישמש דוגמה, ויכוון גם את השיח סביב תכנים נוספים מתחום הדעת.

שאלת ערך תכלול לרוב דילמה מוסרית או בעיה אתית הרלוונטיות לחיי החברה, והיא אמורה לעורר בנשאל צורך לענות עליה, להכריע בין חלופות ערכיות / מוסריות ולבטא עמדה פנימית. כך, למשל, ניתן לשאול: "מה אפשר ללמוד ממעשיה של יעל, על כיבוד הורים או על עזרה לחברים? הסבר לפי הכתוב בסיפור". כל

⁷ <http://meyda.education.gov.il/files/lemidaMashmaitit/chozer/index.html>

⁸ על מנת שתלמידינו ירצו להמשיך וללמוד לכל אורך חייהם, אנו מבקשים שהם יעריכו את הלמידה ויחוושי שהדברים שלמדו הם בעלי ערך עבורם. חשוב לא פחות מכך הוא, שהתלמידים יעסקו בנושאים שאנו כחברה חושבים שהם בעלי ערך לקיום חברה אנושית טובה ומוסרית.

ה. דוגמאות לשאלות חשיבה ועמ"ר אפשריות במיצ"ב

א. דגמים מוצעים לשאלות עמ"ר

בעמודים הבאים נציע דגמים אפשריים לשאלות עמ"ר. בכל סוגי השאלות האמורות, הנימוק יתבקש על בסיס הידע הנלמד וניתוחו, והלומד יידרש להציג נתונים ועובדות התומכים בטענתו, ולנמקה. שאלות אלו מטיבן מערבות חשיבה ולעתים קרובות כוללות שניים או שלושה ממרכיבי העמ"ר, ועל כן פעמים רבות לא ניתן לסווגן כשאלת ערך בלבד, מעורבות בלבד או רלוונטיות בלבד.

בחלק מן הדוגמאות הבאות השאלות כוללות כמה ממרכיבי העמ"ר, ובחלקן - מדובר בסעיף אחד מתוך שאלה הכוללת סעיפי ידע וחשיבה קודמים. על מנת לסבר את הדעת גם בתחום המדעים, בחלק מסוגי השאלות נביא דוגמה מפורטת של סעיף העוסק בעמ"ר מתחום זה.¹⁰

שאלות ערך

זיהוי ערך ומסר

שאלות מסוג זה הן שאלות חשיבה המבקשות לעורר שיח ולהנכיח ערכים המצויים בתכנית הלימודים, או ערכים חשובים בתוכני הלמידה. הלומד מתבקש לזהות דילמות ערכיות ומוסריות ולכתוב עליהם או להכריע בהן. לעתים בשאלה מסוג זה יתבקש הלומד לחפש בתוכן הנלמד מסר לחייו או לחיי היום יום. הלומד נדרש לשאול את עצמו: האם יש מסר, חיובי או שלילי, שניתן ללמוד מן החומר הנלמד?

10 שאלות נוספות רבות, בכל תחומי הדעת, שחלקן כוללות מחוונים מדויקים, ניתן למצוא בקובץ השאלות שפורסם על ידי המזכירות הפדגוגית במצורף לאגרת זו.

לניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- מה מרגישה הדמות בטקסט? (בשיר או בסיפור) האם חשת אי פעם כך? האם אתה מכיר מישהו שחש כך? מה גרם לדמות לתחושה זו? כיצד פעלה הדמות בעקבות תחושה זו?
- אפשר לתאר מקרה דומה שקרה בבית או בכיתה, ולשאל על דרכי פעולה אפשריות במקרה זה.
- לו היית במקום יעל, בסיפור שלמדת, כיצד היית פועלת? הסבירי את החלטתך.
- אילו היית (דמות מסוימת), מה היית מרגיש/ה? כיצד היית נוהג/ת?
- מה הייתה תגובתה של הדמות ל ____? אילו תיאורים ביצירה מעידים על כך? האם, לדעתך, היא פעלה כראוי?
- מי, לדעתך, פעל נכון בסיפור? הסבר מדוע פעולה זו הייתה נכונה.

בחירה

שאלות מסוג זה מבקשות מהלומד לבחור נושא או תוכן שאותו הוא למד, ולהביע את דעתו עליו. התלמיד נדרש להבהיר את תשובתו על פי התוכן הנלמד.

שאלות רלוונטיות

רלוונטיות ויישום רלוונטי

בשאלה מסוג זה התלמיד מתבקש להישען על הנלמד, לזהות בחייו ובסביבתו היבט דומה, לקשר את הדברים לחייו, ואם אפשרי - להציע פתרון מתאים. בעקבות סוג שאלות זה ייווצר קישור בין הנלמד למציאות.

ניסוחים המתאימים לפתיחת שאלות מסוג זה:

- היכן ניתן לפגוש בחיים / האם פגשת / מישהו שאתה מכיר פגש, מקרה דומה לזה שלמדת עליו? תאר את המקרה. במה הוא דומה לטקסט הנלמד ובמה הוא שונה ממנו?
- כתוב שני דברים שאתה או חבריך תוכלו ליישם בחיי היום יום בבית או בכתה.

